

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

להקשיב לו". וכך היה. שעתיים ישבנו במרתף-העבודה ספון הספרים של עמוס בקצה המדבר, והקשבנו. מן המפגש הזה צמחה, כך אני מאמין, חברות אמת. הוא נשאר חילוני. אני נשארתי דתי. ואף על פי כן קרה שם איזה קסם. חלה תמורה. הקשבנו זה לזה.

אינני יכול לדבר בשם עמוס, אבל אני יכול לדבר בשמי. הרגשתי שם שאני יושב עם אדם מעמיק-חשוב, חריף-הרגשה, אומן שפה – עמוס הוא מן האנשים הבודדים שאני מכיר שאינם מסוגלים להוציא מפיהם משפט משעמם אחד – ואדם שהתמודד בדרכו שלו עם השאלה מהו להיות יהודי. לימים קיימתי דו-שיח פומבי איתו, ועוד שיחה מול קהל עם בתו פניה עוד-זלצברגר. אבל כל זה התחיל במעשה של הקשבה רצופה וממוקדת.

ההקשבה, השמיעה, היא מרעיונות המפתח בספר דברים. הפועל שמ"ע מופיע בו לא פחות מ-92 פעם. בעצם, לא רק ספר דברים מדגיש את השמיעה, אלא היהדות כולה. היא נמצאת בלשון הפתיחה של שתיים מפרשיות התפילה שאנו מכנים קריאת שמע – פרשיות הנכללות בפרשת השבוע שעבר ובפרשת השבוע הזה.

הפועל "לשמוע" אינו ניתן לתרגום מדויק לשפות כגון אנגלית. בלשון התורה, לפועל "לשמוע" יש מובנים רבים, נוסף על המובן הפשוט שיש לו בעברית העכשווית. לשמוע פירושו גם להקשיב, לשים לב, להבין, להפנים ולהיענות. הפועל "לציית" אינו קיים בלשון המקרא – ו"לשמוע" הוא הקרוב אליו ביותר.

כלל גדול הוא, שאם אתם נתקלים במילה בשפה אחרת שאי אפשר לתרגמה במלואה לשפתכם, אתם נמצאים מרחק נגיעה בלב הפועם של התרבות דוברת השפה הזו. כדי להבין מילה שאינה

לשמוע. אבל באמת לשמוע

לפני כעשרים שנה יזמתי בעזרת קרן אשדאון כינוס באוניברסיטה העברית בירושלים על עתיד העמיות היהודית. הדאיגו אותי השסעים המעמיקים בין חילונים לחרדים בישראל, בין הזרמים השונים בתפוצות, ובין היהודים בישראל לבין יהודי התפוצות. זה היה מפגש מרהיב של מיטב המוחות היהודיים: אקדמאים מ-16 מדינות שייצגו את כל גוני הזהות היהודית. היו שם פרופסורים מהארורד, מייל ומפרינסטון כמו גם מרוב האוניברסיטאות בישראל. זו הייתה הצלחה מזהרת – וכישלון גמור.

באמצע היום השני פניתי לאשתי איליין ואמרתי לה, "הדיבורים פה מבריקים. אבל ההקשבה – פשוט אינה קיימת". לבסוף לא יכולתי לשאת זאת יותר. "בואי נסתלק", אמרתי לה. קצתי בשמיעת סקירות מצוינות מאנשים שעמדתם מגובשת, ברורה וקוהרנטית אך הם אטומים לחלוטין לרעיונות הנמצאים מחוץ למעגלה הקרוב. במקום להעלות פתרונות לשסעים בעם היהודי, הכינוס גילם את השסעים הללו בעצמו.

החלטנו להדרים לערד ולפגוש לראשונה את הסופר עמוס עוז. סיפרתי על כך לחבר. הוא נרתע. "מה אתה חושב שתשיג בזה?" שאל. "אתה באמת רוצה לשנות את דעתו?" – "לא", עניתי, "אני רוצה לעשות דבר חשוב הרבה יותר. אני רוצה

מיתרגמת ללשונכם, עליכם להיות מוכנים לצאת מאזור הנוחות שלכם ולהיכנס להלך מחשבה השונה משלכם תכלית שוני.

כרמה הבסיסית ביותר, הפועל לשמוע מייצג היבט של היהדות שבזמנו היה הרדיקלי ביותר בה: האמונה שאי אפשר לראות את אלוהים. רק לשמוע אותו אפשר. שוב ושוב מזהיר משה מפני סגידה לייצוג פיזי כלשהו של האלוהות, ומפני עשיית ייצוג כזה. נושא זה שוזר את המקרא כולו. משה חוזר ומזכיר לבני ישראל שבהר סיני ה' דיבר אליהם "מתוך האש: קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול" (דברים ד, יב). גם כאשר משה מדבר על ראייה, כוונתו בעצם לשמיעה. דוגמה מצוינת לכך נמצאת במילות הפתיחה של פרשת השבוע הבא, ואפילו בשמה:

רְאֵה, אֲנִי נֹתֵן לְפָנֵיכֶם הַיּוֹם בְּרִכָּה וְקִלְלָה. אֵת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶל מְצוֹת ה' אֲלֵהֶיכֶם אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם; וְהַקִּלְלָה אִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֶל מְצוֹת ה' אֲלֵהֶיכֶם... (דברים יא, כו-כח)

ראו מה שונות הן המטפורות הלשוניות לידיעה באנגלית ובעברית. באנגלית, כמעט כל המילים המציינות הבנה או שכל נשענות על מטפורת האור. תובנת העומק, ראיית הנולד וההבנה בדיעבד הן insight, foresight, hindsight, שפירושן המילולי הוא ראייה פנימה, ראייה לפנים וראייה לאחור. אבחנה היא observation, תצפית. המחשה והדגמה הן illustrate, הארה. כשהאנגלי רוצה לומר שהבין הוא אומר I see, אני רואה. כשהוא מבחין באפשרות הוא אומר "it appears that", נראה כי. כל זה הוא מורשת תרבות יוון העתיקה – הדוגמה העילאית בהיסטוריה האנושית לתרבות ויזואלית, תרבות של העין.

היהדות, לעומת זאת, היא תרבות של האוזן. "הרב הנזיר" דוד כהן, תלמידו של הראי"ה קוק, מציין בספרו 'קול הנבואה' כי התלמוד הבבלי משתמש בעקביות במטפורת השמיעה. כשהוא מבקש להציג ראייה הוא אומר "תא שמע", בוא ושמע. כשהוא מסיק מסקנה ממהו הוא אומר "שמע מינה", שמע ממנה. כשאמורא חולק על טיעון, נאמר עליו "לא שמיע ליה", הוא אינו יכול לשמוע זאת. המילה "משמע" מציינת מסקנה (שימו לב שגם המילה המודרנית משמעות נגזרת מהשורש שמ"ע). הרמב"ם מכנה את מסורת התורה שבעל פה "מפי השמועה". בתרבות המערב, ההבנה היא צורה של ראייה. ביהדות, היא צורה של שמיעה.

לאורך כל ספר דברים אומר לנו משה שאלוהים אינו מחפש ציות עיוור. מאלפת העובדה שהזכרנו, שבעברית המקראית, שפת התורה המעמידה 613 מצוות, אין שום מילה שמשמעותה הפשוטה "ציות". את המילה הזו שאלה העברית החדשה מהשפה הארמית. ה' רוצה שנשמע, לא רק באוזנינו אלא גם בכליה העדינים של התודעה. לו חָשַׁק ה' בציות היה בורא רובוטים, לא בני אדם עם רצון משלהם; או פשוט מסתפק בחברתם של המלאכים, השרים כל העת את תהילתו ועושים רצונו תמיד.

כבוראו את בני האדם "בצלמו" ברא ה' את האחרות. והגשר בין העצמי לבין האחר הוא השיחה: דיבור והקשבה. כשאנחנו מדברים, אנחנו מספרים לאחרים מי אנחנו ומה. וכשאנחנו מקשיבים, אנחנו מאפשרים לאחרים לספר לנו מי הם. זהו רגע נעלה של גילוי. ואם איננו יכולים להקשיב לאנשים אחרים, קל וחומר שאיננו מסוגלים להקשיב לאלוהים, שאחרותו אינה יחסית אלא מוחלטת.

על כן כָּפַל משה, לאות הדגשה, את הפועל שמע בפתח אותה פרשייה המשובצת בפרשתנו ומוכרת לנו כפרשייה השנייה בקריאת שמע: "וְהָיָה אִם שָׁמַעַתְּ מִשְׁמַעוֹ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעֲבֹדוֹ כְּכֹל לְכַבְּכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם" (דברים יא, יג). אם שמוע תשמעו: אם אכן תקיימו. אם באמת באמת תקשיבו.

אפשר כמעט לדמיין את בני ישראל אומרים למשה, "בסדר, אינך צריך להאריך בדברים; שמענו" – ואת משה עונה, "לא, עוד לא שמעתם. עדיין אינכם מבינים מה קורה כאן. בורא היקום כולו מתעניין באופן אישי בשלומכם ובייעודכם; אתם, הזעירה באומות ולא דווקא הצדיקה בהן. יש לכם מושג מה זה אומר?". ואולי גם לנו עדיין אין.

ההקשבה לאדם אחר, קל וחומר לקב"ה, היא מעשה של היפתחות אל נפש שהיא אחרת מיסודה מנפשנו. לשם כך דרוש אומץ. להקשיב הוא להיעשות פגיע. כשאני מקשיב, אני חושף את הוודאויות היסודיות ביותר שלי לסכנת ערעור, שכן אני נכנס אל תודעה החושבת על העולם אחרת ממני. אבל מעשה ההקשבה חיוני לאנושיות שלנו. הוא חיסון מפני נרקיסיזם: מפני האמונה שאנחנו מרכז העולם. הוא גם מחסן מפני הלך הנפש הפונדמנטליסטי שפרופ' ברנרד לואיס, שנפטר לאחרונה, אפיין במילים "אני צודק; אתה טועה; לך לעזאזל".

הקשבה היא מעשה רוחני לעילא. היא עלולה גם להיות כואבת. נוח יותר כשאין צריכים להקשיב, להתאגר, להיגרר החוצה מאזור הנוחות. בימינו, באדיבות האלגוריתמים של גוגל ופייסבוק ויתר מנגנוני הסינון והפילוח שהרשתות החברתיות

מאפשרות, קל לחיות בחדר-ההודה שאנו שומעים בו רק את קולותיהם של אלה החושבים כמונו. אבל כפי שאמרתי בהרצאת טד בשנה שעברה, "האנשים שאינם כמונו הם הגורמים לנו לצמוח".

ההקשבה היא המתנה הגדולה ביותר שאנו יכולים לתת לאדם אחר. כשמקשיבים לי, כששומעים אותי, אני יודע שיש בעולם מישהו שמתייחס אליי ברצינות. זהו מעשה של גאולה.

לפני עשרים שנה ישבתי באולם הרצאות באוניברסיטה העברית והקשבתי לשורה של חכמים שלא הקשיבו איש לרעהו. מסקנתי הייתה שהסעיים בעולם היהודי אינם עומדים להתאחות, ולא יתאחו עד שנבין את האמת הרוחנית העמוקה באתגר שהציב לנו משה במילים "אם שָׁמַעַתְּ מִשְׁמַעוֹ": תשמעו – ותשמעו באמת.

1. קריאת שמע משובצת בתפילות אך למען הדיוק, אין היא נחשבת תפילה. היא פעולה מסוג אחר לגמרי: תלמוד תורה (ראו מנחות צט ע"ב). בתפילה אנחנו מדברים אל ה'; בלימוד התורה אנחנו מקשיבים לו.
2. ראו George Lakoff and Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, 1980.
3. Bernard Lewis, "I'm right; you're wrong; go to hell," *The Atlantic*, May 2003.